

UDK 7.033.3(049.3)

Primljeno: 15. 12. 2021.

Stručni rad
Professional paper

Haris Dervišević

JEDINSTVO I RAZLIČITOST U ISLAMSKOJ UMJETNOSTI

(Idham Mohammad Hanash, *Teorija islamske umjetnosti: Estetski pojam i epistemička struktura*, prevela Azra Mulović. Centar za napredne studije, Sarajevo, 2018)

Od svojih početaka do danas islamska umjetnost se razvila u jedan od najkompleksnijih likovnih iskaza koje poznaje historija umjetnosti. Višestoljetno prisustvo, široko geografsko prostranstvo, brojne umjetničke forme samo su izdvojeni elementi koji upućuju na (skoro) kozmičke razmjere islamske umjetnosti sa isto toliko mogućnosti interpretacija. Njenu višeslojnost prati i brojnost tumačenja koja joj pokušavaju dati obrise. Napraviti sklad između različitih metodoloških pristupa najveći je izazov istraživačima – kako pomiriti pozitivistički pristup s naglaskom isključivo na formu, fenomenološke rasprave u kojima se zapostavljaju estetska načela ili pak diskusije s naglašenim teološkim odklonom. Na zahtjevan poduhvat skiciranja islamske umjetnosti odlučio se Idham Mohammed Hanash, profesor na Međunarodnom univerzitetu za islamske nauke u Jordanu, u knjizi *Teorija islamske umjetnosti: Estetski pojam i epistemička struktura*.

Kako bi otklonio neželjena tumačenja svoga djela Hanash na početku jasno stavlja do znanja da se ova studija odnosi prema islamskoj umjetnosti „kao prema dijelu historijskih studija u širem smislu“. Tekst knjige je *proširena digresija* i može poslužiti kao prolegomena jednom opširnijem djelu. Posebna čar koje nude stranice ove knjige jesu polemičke rasprave. Prema Hanashu tri su ključna pristupa koja treba objediniti, povezati i definirati da bi se uopće govorilo o islamskoj umjetnosti – a to su: *postaviti okvir za teoriju islamske umjetnosti, definirati mjesto islamske umjetnosti*

u totalitetu islamske kulture, kritički razložiti islamsku umjetnost kako bi se izučavala s akademsko-estetičkog stajališta.

Smatrajući nužnim istražiti terminologiju unutar parnasa „islamske umjetnosti“, ovom pitanju posvećeno je poglavlje „Jezička struktura teorije islamske umjetnosti“. Složenost problema očigledna je u samoj sintagmi „islamska umjetnost“, jer riječ „umjetnost“ u arapskom jeziku „fenn“ ima mnoštvo tumačenja. Kako autor dolazi iz arapskog govornog područja, razumljivo je da se to zrcali u njegovom pristupu, što je razlogom za tvrdnju da je arapski maternji jezik islamske umjetnosti. Ne negirajući ulogu arapskog, koji ima nesumnjiv značaj za islamsku kulturu, prethodnom se konstatacijom zanemaruje uloga perzijskog, turskog, te drugih jezika čije su kulture podarile neizbrisiva remek djela islamske umjetnosti, a također i nearapsku terminologiju. Uz postavljenu hipotezu o svojevrsnoj determiniranosti arapskog kao jezika islamske umjetnosti Hanash daje vrijedan pažnje pregled razvoja terminologije u arapskom jeziku pozivajući se na velikane islamske misli kao što su el-Farabi, Ibn Sina, el-Gazali, Rifa'a el-Tahtavi, Ahmed Faris el-Šidjak, Muhammed Abduhu, Salamah Musa, Ahmed Tajmur-paša, te Tefvik el-Hakim, *etc.* Hvalevrijedan je eksurs o genezi termina „islamska umjetnost“ na Zapadu, odnosno *l'Art Arabe* (Umjetnost Arapa), *The Art of the Saracens* (Umjetnost Saracena), *Muhammadan architecture* (Muhamedanska arhitektura), *l'Art Musulman* (Umjetnost Muhamedanaca), te na kraju *Islamic Art* (islamska umjetnost).

Binarni odnos „jedinstvo i različitost u teoriji islamske umjetnosti“ je u središtu drugog poglavlja. Ova dva načela ne prožimaju se isključivo kroz umjetnost, već i kroz islamsku civilizaciju u njenom totalitetu. Iz redova ove studije implicira se da je islamska umjetnost najadekvatnije područje za lociranje odnosa između jedinstva i različitosti. Korelaciju jedinstvo – različitost treba shvatiti istovremeno u najširem i najužem kontekstu, te kao takvu moguće je aplicirati u istraživanju jedinstva i različitosti u porijeklu islamske umjetnosti, u kulturnim elementima, u umjetničkim elementima, ali i stilskim karakteristikama. Ovaj princip zrcali u biti credo islama „nema boga osim Boga“, odnosno vjerovanje u Božije jedinstvo i različitost/raznolikost svijeta kojeg je stvorio. Može se kazati da su jedinstvo i različitost islamske umjetnosti zapravo međusobna povezanost makrokosmosa i mikrokosmosa što izvire iz učenja islama. Zapadni teoretičari i istraživači pisali su nerijetko o islamskoj umjetnosti s orijentalističkim konotacijama, svodeći njena obilježja na jedan ili dva oblika (*exempla gratia* geometrijske figure i ornamentiku). Jedna od zamjerki Hanasha modernim istraživačima je što rijetko koriste islamsku metodologiju poput *menhadž el-usul ve el-furu'* (korijenja i grana). Izuzetak su Louis

Massignon i Alexandre Papadopoulo. U tumačenju islamske umjetnosti Massignon se pozvao na eš'aritske atomističke teorije, a Papadopoulo je kroz Poslanikove hadise o zabrani slikanja likova tumačio nastanak novih formi.

Među brojnim misliocima islamskog svijeta 20. stoljeća nalazi se ime Ismaila Radžija el-Farukija, koji je doprinio razvoju islamskih studija na Zapadu, kao i preporodu islamskih studija na Istoku. Upravo ovom *alimu* posvećeno je zasebno poglavlje. Primarni fokus el-Farukijevih tekstova bilo je pitanja islama, islamske kulture, civilizacije, nauke, ali se dotakao i pitanja islamske umjetnosti. S jedne strane on je reafirmirao islamsku umjetnost, a s druge uputio kritike orijentalističkim istraživačima islamske umjetnosti, među koje el-Faruki ubraja E. Herzfelda, M. S. Dimanda, Sira T. Walkera, Sir K. A. C. Creswella, G. E. von Grunbauma i H. G. Farmera. Spomenutim istraživačima zamjeralo se da su izgradili pogrešna, pristrasna i nedosljedna mišljenja o estetskom i praktičnom karakteru islamske umjetnosti. Čini se da je ovo poglavlje ključno za razumijevanje toka misli Mohammed Hanasha, jer njegova načela u mnogome se poklapaju (nećemo kazati da su identična) s onim što je nekoliko decenija ranije pisao el-Faruki. Jedna od takvih konstatacija jeste da je islamska kultura u suštini „kur'anska kultura“, te potom dodaje da „el-Farukija treba hvaliti zbog stava o Kur'anu kao prvom i najuzvišenijem izrazu islamske umjetnosti“.

“Komunikacijski aspekt islamske umjetnosti – teorija i praksa” posljednje je poglavlje u kojem Hanash prije svega ispituje termine *fasl*, *vasl*, *tevasul*, odnosno definira pojam komunikologije, teorijski vidokrug komunikacije, opće i specijalne teorije komunikacije te naposljetku komunikacijski dizajn. Primjenjujući deduktivnu metodologiju kroz svako poglavlje pa i u ovom, autor posvećuje posebno potpoglavlje *islamskoj kulturi komunikacije*. Naročito je zanimljiva tvrdnja da „pojam slike (*sura*) u islamskoj kulturi komunikacije obuhvata i sporedno (akcident) i suštinsko (esen-cija), formu i sadržaj“. Kako se Hanash napose bavio islamskom kaligrafijom, bilo je očekivati da mu se posveti. Kroz manje potpoglavlje u vidu digresije potcrtava distinkciju između pisanja (*kitaba*) i pisma (*hatt*), gdje *kitaba* podrazumijeva ono što uključuje jezik, književnost i umjetnost, dok je *hatt* „slika izgovorene riječi“.

Zaključak ove kraće studije otkriva intencije njezina autora, Idhama Mohammeda Hanasha, a to je kritika orijentalističkih pristupa i oživljavanje balansiranog pristupa islamskoj umjetnosti. Djelo je usmjereno ka dvjema čitalačkim publikama, neislamskoj zapadnjačkoj i islamskoj istočnjačkoj. Prvima se želi ukazati na krivi pristup islamskoj umjetnosti, a drugima na poticanje izučavanje vlastite tradicije unutar islamskih nauka. Naročit detalj na kojem autor insistira je uloga arapskog faktora u kreiranju islamske umjetnosti (pa i kulture), što se ne može zanijekati, ali čini se da

se ovim minimizira značaj nearapskih doprinosa razvoju iste. Nije trebalo mnogo da se otkrije vodilja za diskurs koji nudi Hanash – to je Ismail Radži el-Faruki, palestinsko-američki muslimanski filozof koji je zaslužan za svojevrsnu renesansu islamskih nauka. Pored kritike orijentalističkih autora, ovo djelo akcentira potrebu vraćanja „korijenima“ i vraćanje na islamske mislioce koji su dali nemali doprinos ovoj tematici. Moglo bi se kazati da je jedan od suštinskih problema s kojima se Hanash sučelio pitanje dvije različite estetike, dvije različite umjetnosti, odnosno dva različita načela po pitanju kulture – zapadno i islamsko. Knjiga *Teorija islamske umjetnosti* je vrijedno pažnje djelo koje započinje dijalog između Istoka i Zapada i koje ukazuje na nužnost otklanjanja dominacije zapadnog tumačenja islamske umjetnosti.

Adresa autora
Author's address

Haris Dervišević
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
d.haris@hotmail.com